

Azərbaycançılıq və əxlaqi-etik dəyərlər

Azərbaycan xalqına məxsus əxlaqi və etik normalar Azərbaycanlı milli şüurunun tarixən formalaşmış tərkib hissəsindən ibarətdir. Hər bir xalqın əxlaqi və etik normalarında özünə məxsus millilik vardır. Azərbaycan xalqına məxsus əxlaqi-etik normaların milliliyi ailə və cəmiyyətə münasibətdə formalaşmışdır. Azərbaycanlı ailələr üçün səciyyəvi olan əxlaqi və etik keyfiyyətlərin ən başlıcası budur ki, burada ailə başçısının mövqeyi əsas tutulur. Bu mövqə məcburi qəbul edilmir, ictimai psixologiyada ailəvilikə əsaslanır. Eyni zamanda, ailədə hər hansı bir problem ailənin bir başçısı tərəfindən təkbəşinə həll edilmir.

Ailədə vacib problemlər kişi və qadın tərəfindən məsləhət olunmuş qaydada həll edilir. Kişi və qadın tərəfindən əldə edilən ailə mənəfatında ayrışdırıcılıq olmur. Ailə üzvləri bir-birini eşidir. Ailə üzvləri arasında mehribançılıq yaranır. Bununla da ailə etika-sı, ailə tərbiyəsi formalaşır.

Ailədə uşaqlar bu etik normaları qəbul etdikdə ailə tərbiyə baxımından nümunəvi sayılır. Belə ailələrin bünövrəsi sədaqətliklə və bir-birinə inamla möhkəmlənmiş olur. Ailədə belə münasibət olmadıqda isə normal tərbiyədən söhbət gedə bilməz. Belə ailələrdə fəsadların baş qaldırması istisna deyildir. Nümunəvi ailələr isə cəmiyyətin bütövləşməsində, ictimai birlik və ictimai həmrəylik yaranmasında aparıcı yer tutur.

Mədəniyyət tarixi sahəsində qazanılmış təcrübə sübut edir ki, insanların mənəviyyəti, əxlaqi normaları və baxışları ilə bağlı olan milli-mənəvi dəyərlərin yaradıcısı xalqdır. Xalqın mövcudluğunun əsas göstəricisi olan milli-mənəvi dəyərlər onun ən qiymətli sərvətidir. Hər bir xalq milli mənəvi dəyərlər sistemində malikdir. Bu milli-mənəvi dəyərlər bizim tariximiz, dilimiz, dinimiz, adət-ənənələrimiz, mentalitetimiz, mədəniyyətimiz, ədəbiyyat və incəsənətimizdir.

"Mənəvi-əxlaqi dəyərlər" insanı cəmiyyətdə formalaşdırır, inkişafa kömək edən davranış qaydalarıdır. Bu qaydalar dünya sivilizasiyasının təməli qoyulandan yaranmağa başlamışdır. Dəyərlərin formalaşması prosesi nəticədə dünyada hər bir fərdin haqlarını daha dolğun təsdiq edən xüsusiyyətlər yaranır. Dünya xalqları arasında milli-mənəvi dəyərləri ilə tanınan Azərbaycan xalqı yaşıdığı və təbliğ etdiyi bəşəri ideyaları, adət-ənənələri, milli xüsusiyyətləri ilə özünəməxsus yer tutur. Uzun illər aparılan tədqiqatlar zamanı aydın olmuşdur ki, qədim köklərə malik Azərbaycan əsrlər boyu maddi və mənəvi xəzinəsini qoruyub saxlaya bilmişdir. Azərbaycanın milli dəyərləri orta əsrlərdə formalaşmış və göründüyü kimi, o vaxtdan bəri çox az dəyişmişdir. Azərbaycanlıların çox vaxt türk-islam dəyərləri adlandırılan əxlaq qaydaları toplusunun özəyi orta əsrlərdəki türk hərbi-feodal şərəf kodeksinin təsiri altında formalaşmışdır. Heydər Əliyev göstərir ki, "Hər xalqın öz mentaliteti, əxlaqi qaydaları vardır. Bizdə nə qədər gözəl əxlaqi qaydalar var. İndi onları nəyəsə başqa şeylərə qurban vermək olmaz. Məsələn, bizim xalqımızda

əsrlərdən bəri formalaşmış, gəlmiş adətlər vardır: kiçiyin böyüyə hörməti, böyüyün kiçiyə qayğısı, övladın valideynlərinə hədsiz hörməti, valideynlərin öz övladlarına olan qayğısı və məhəbbəti. Bu, bizim xalqımızın mentalitetidir və biz bununla fəxr etməliyik". Azərbaycanlı ailələrində qonaqpərvərlik də ictimai psixologiyada özünə möhkəm yer tapmış etikətlərdəndir. Təsədüfi deyildir ki, qapını döyüb "Allah qonağıyam", - deyənə "Allaha da qurban olum, qonağına da", - demişlər.

M.Yusifov yazır ki, ümumiyyətlə, Azərbaycan cəmiyyəti üçün əsas olan keyfiyyətlər ictimai psixologiyada formalaşaraq ailədən cəmiyyətə, cəmiyyətdən də ailəyə keçərək möhkəmlənir. Azərbaycan cəmiyyətində formalaşan və nəsil-dən-nəslə keçib ənənə şəklində alan əxlaqi-etik normalar, başlıca olaraq, aşağıdakı kimi ümumiləşdirilə bilər:

- 1) qonaqpərvərlik, əliaçıqlıq, səxavətlik
- 2) bir - birinə hörmət, ehtiram və qarşılıqlı humanist münasibət
- 3) sözlünə bütövlük, öz şəxsiyyətinə hörmət, qarşısındakına ehtiram
- 4) böyüyə hörmət, kiçiyə ehtiram
- 5) qarşılaşdıqda salamlamaqla ehtiram göstərmək
- 6) qadınlarda ailələrinə sədaqətlik, uşaqlara məhəbbət
- 7) kişilərdə mərdlik və dözümlülük
- 8) lazım gəldikdə güzəştə getmək alicənablığı
- 9) dostluqda sədaqətlik, qohumluqda dəyanətlik
- 10) kişisi olmayan evə daxil olmamaq
- 11) vətənə, torpağa, doğulduğu məkana bağlılıq
- 12) böyük şəxsiyyətləri ilə fəxr etmək, onları xatirəsini və ehtiramını əziz tutmaq
- 13) qadınlarda abır, həya, ismətin qorunub saxlanması
- 14) kişilərdə qadınlara qarşı ləyaqətlik
- 15) kişilərin qadın yanında, qadınların kişi yanında əxlaqi - etik normalara müvafiq davranması
- 16) müasir mərhələdə bəşəri ideyaların ən yaxşı ənənələrinin öz əxlaqi - etik normalarımıza təbiq olunması

Azərbaycan cəmiyyətində formalaşmış əxlaqi və etik normalar başlıca olaraq xalqın özünün ictimai psixologiyası ilə bağlıdır. Xalqımıza məxsus əxlaqi - etik normaların müəyyən qismi isə İslamın müqəddəs kitabı olan "Qurani-Kərim"ə əsaslanır.

Adət-ənənələr

Azərbaycançılıq milli şüuru xalqın qədimdən bəri gələn adət-ənənələrində xüsusilə qabarıq şəkildə əks olunur. Azərbaycan xalqına məxsus adət-ənənələr ictimai xarakter daşıyır. Belə ki, Azərbaycan adət-ənənələri cəmiyyətdə formalaşmış cəmiyyətə xidmət edir və cəmiyyət həyatında da yaşamaqda davam edir. Adət-ənənələr cəmiyyətdə varislik prinsipi üzrə yaranır, formalaşır.

Söz yox ki, xalqımızın məişət adət-ənənələri Azərbaycan mədəniyyətinin əsas tərkib hissəsidir. Əhalinin məişət həyatında bu gün də qorunub saxlanılan bu mental dəyərlər əhəmiyyətlidir. Onu Azərbaycan kultürünün ayrıca sahəsi kimi öyrənsək bir neçə istiqamət yaranacaqdır. Vaxtilə köçəri xalqların əsas oturaq məkəni olduğundan xalq adət-ənənələrində müxtəliflik mövcuddur. Həmçinin İslamın dini adətləri də yerli xalqın mentalitetində bir sıra dəyişikliklər etmişdir.

Hər zaman nəsil yeniləndikcə yaşlı adamlar belə deyirlər: "O vaxtı belə deyildi!". Əcəba biz dəyişmişikmi? Əksəriyyət isə heç də adət-ənənələrimizin yoxluğuna sarı getmədiyi qənaətindədir. Xalq iki ziddiyyətli fikirlərdən hansının daha doğru olduğunu yalnız onda bilər ki, mətbuat tariximiz, mədəniyyətimiz, elmimizin keçmişinə barəsində araşdırmalar aparsın. "Bizim tarix" layihəsi bu missiyanı yerinə yetirməyə çalışır.

Milli adət və ənənələrin öyrənilməsi və onların mənəvi dəyərlər sistemindəki rolunun tədqiqi həmişə aktual olmuşdur. Çünki milli adət və ənənələr tarixi bütün mərhələlərində ictimai-mədəni tərəqqinin əsas göstəricisi kimi nəzərə çarpmışdır. Cəmiyyət inkişaf etdikcə adət və ənənələr də ayrı-ayrı quruluşların ictimai-siyasi xüsusiyyətlərinə bu və ya digər formada inteqrasiya etmişdir. Buna görə də hər bir ictimai-siyasi quruluş həm bütövlükdə adət və ənənələrə, həm də onun mənəvi-bədii dəyərlərinə öz möhürünü vurmuşdur. Cəmiyyət dəyişdikcə adət və ənənələr də təkmilləşmiş, millətin, xalqın yaradıcılıq nümunələrini yaşatmış, nəsil-dən-nəsilə ötürülmüşdür. Yeni yaranan hər bir mənəvi dəyər isə tarixi ənənələrimizin varisi kimi təşəkkül tapmışdır. Bu səbəbdən də bütün dövrlərin adət və ənənələrində baş verən yeniliklərin, istiqamətlərin öyrənilməsinə, əldə olunan tarixi təcrübənin müasir sənətsüənəsləşmə və kulturologiya elmlərinə şamil edilməsinə böyük ehtiyac vardır.

Bildiyimiz kimi, uzun illər ərzində öz müstəqilliyini itirmiş Azərbaycan xalqının bir çox milli-mənəvi dəyərləri deformasiyaya məruz qalmış, tarixin yalnız şifahi yaddaşına çevrilmişdir. Keçmiş Sovet dövlətinin kommunist ideoloji mühiti isə dini-millət adət və ənənələrimizin öyrənilməsinə və

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin İnkişafına Dövlət Dəstəyi Fondu

Bu yazı Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin İnkişafına Dövlət Dəstəyi Fondunun maliyyə dəstəyi ilə "İnsan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi, vətəndaşların hüquqi, siyasi mədəniyyət səviyyəsinin yüksəldilməsi, sosial və siyasi fəallığının artırılması" istiqaməti çərçivəsində hazırlanıb

təbliğinə qadağalar qoymuşdur. Yeni adət və ənənələr adı altında əsasən sosialist həyat tərzinin mahiyyətini və məzmununu ifadə edən ideoloji, siyasi xarakterli mənəvi cəhətlər diqqət mərkəzinə çıxarılmışdır. Sözsüz ki, xalqımıza, onun milli xüsusiyyətlərinə və iradəsinə uyğun olmayan cəhətlər də hakim zümrələr tərəfindən bədii sənət aləminə diqqət edilmişdir. Xüsusilə Sovet məkanında mədəniyyət və incəsənət kommunist əxlaqi prinsiplərinin emosional vasitələrinə çevrilmişdir. Mədəni inkişafın sosialist realizmi metoduna, üslubuna uyğunlaşdırılmasına üstünlük verilmişdir. Ancaq bu dövrdə də Azərbaycan sənətkarları tarixi varislik prinsipindən imtina etməmiş, milli-ənənəvi keyfiyyətləri müasirləşdirməyi, onları mənəvi stimula çevirməyi bacarmışlar. Yeni mədəniyyət və incəsənət ənənəvi olaraq bədii-estetik mahiyyətini itirməmiş, keçmiş irsimizin tarixi təcrübəsindən bəhrələnmə bilmişdir. Təbii ki, bu bəhrələnmə əsasən empirik anlayışlarda daha çox nəzərə çarpmış, cəmiyyətin siyasi, ideoloji baxışlarına uyğun olaraq yanaşılmışdır.

Xüsusilə, sənətsüənəsləşmə və mədəniyyətsüənəsləşmə sahəsində tarixi-ənənəvi təcrübənin nəzəri problemlərinin öyrənilmə metodları sosializm realizmi metodları ilə yanaşma tərzini məhdudlaşdırmışdır. Bu da mədəni-mənəvi təkamülün tədqiqinin ideoloji baxışlara uyğunlaşdırılmasına təminat yaratmışdır.

Heydər Əliyev göstərir ki, "Azərbaycan xalqı tarix boyu nə qədər əziyyətlər çəkibdir. Ancaq dilini də, dinini də adət - ənənələrini də öz mənəvi - əxlaqi mentalitetini də saxlayıbdır".

Azərbaycan xalqına məxsus adət-ənənələrin bir çoxu ən qədim dövrlərdən bu günümüzdə gəlib çatmışdır. Bəzi adətlər isə unudulub, öz ənənəsini itirmişdir. Lakin onları əvəzinə ictimai dünyagörüşlə bağlı olan başqa adətlər yaranaraq ənənə şəklində düşmüşdür. Məsələn, Azərbaycan xalqında ta qədimdən qalan adət-ənənələrin təmsalında qonaqpərvərlik (qonaq qəbul etmək, yola salmaq), dostluq münasibətlər əsasına yaranan və ya ailə münasibətləri üzərində qurulan dostluq, qohumluq (qohumluğa görə münasibətlərin davam etdirilməsi), müəyyən ailə mərasimlərinin davam etdirilməsi (məsələn, ailə qurmaq mərasimi, elçi getmək, nişan aparmaq, toy etmək, gəlin gətirmək, toydan sonrakı mərasimlər, uşaq anadan olanda adqoydu keçirmək və s.); bayramlarla bağlı mərasimlərin keçirilməsi (yaz bayramında yumurta boyamaq, qapı pusmaq, od yandırmaq, bayram süfrəsi açmaq, kosa - keçəl oyunlarını təşkil etmək, bəxt sınaq və s.) bu gün də yaşayır. Yaz bayramının təntərəfli keçirilməsi il boyunun şadlıqla, fırvanlıqla, xoşbəxtliklə keçirilməsinin rəmzi əlamətidir.

Vahid Öməröv
F.ü.f.d.os.